

НЕАДНАСЛОЎНЫЯ НАЙМЕННІ БУДАЎНІЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ НАЗВАЎ БУДАЎНІЧЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ

УДК 81'373:811.161

У артыкуле аналізуецца неаднаслоўныя найменні будаўнічай тэрміналогіі ў сучаснай беларускай мове. Даследаваны матэрыял паказаў, што тэрміналагічныя словазлучэнні шырока выкарыстоўваюцца ў якасці намінацыйнага сродку ў сувязі з узбагачэннем лексічнага складу будаўнічай сферы дзейнасці. Сярод тэрміналагічных словазлучэнняў, якія выступаюць найменнямі будаўнічых матэрыялаў, вылучаюцца двух-, трох-, чатырох- і пяцікампанентныя. Паводле колькаснага складу пераважаюць двухкампанентныя словазлучэнні (бівербы), у якіх можна прасачыць анамасіялагічны базіс і анамасіялагічную прыкмету, што рэалізуе разнастайныя характарыстыкі. У полікампанентных словазлучэннях базавае слова характарызуецца з розных бакоў, ствараючы неадзінкавую анамасіялагічную прыкмету.

Ключавыя словы: будаўнічая тэрміналогія, неаднаслоўныя найменні, тэрміналагічныя словазлучэнні, намінацыя, анамасіялагічны базіс, анамасіялагічная прыкмета.

The article analyzes the verbose nominations of construction terminology in the modern Belarusian language. The material studied showed that terminological word combinations are widely used as a nominative means in connection with the increase in the lexical composition of the construction sphere of activity. Among the terminological word combinations, which are the nominations of building materials, there are two, three, four and five components. In terms of quantity, the leading place is occupied by two-component word combinations or beaver-trees, in which it is possible to single out an onomasiological basis and an onomasiological feature that realizes different characteristics. In polycomponent word combinations, the base word is characterized from different sides, creating a non-unitary onomasiological sign.

Развіццё грамадства і чалавечага спазнання ставіць перад мовай задачу забяспечыць усе бакі жыцця і дзейнасці чалавека новымі найменнямі. Кожны ўзровень мовы, кожная яе падсістэма робяць свой унёсак ва ўтварэнне новых слоў.

Для абазначэння новых аб'ектаў рэальнага свету нярэдка выкарыстоўваюцца не так новыя словы, як ускладненыя формы лексікі. У той ці іншай сферы чалавечай дзейнасці колькасць новых слоў павялічваецца нязначна, часцей за ўсё адбываецца апора на наяўныя адзінкі. Ім надаецца больш вузкае, часам больш шырокае значэнне шляхам уключэння іх у новыя лексіка-семантычны сувязі і адносіны, якія ўскладняюць аб'ём паняцця. Як адзначае А. Кубракова, найменні падзей адбываюцца не на ўзроўні слова, а на ўзроўні выказванняў і зносін [1, с. 226].

Такім чынам, у працэсе намінацыі можа ўзнікаць не толькі слова, але і словазлучэнне. Такі спосаб намінацыі кампактны і эканамічны, ён адлюстроўвае разнастайныя адносіны, што ўзнікаюць паміж прадметамі і з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці. Словазлучэнні ствараюцца паводле адной з магчымых у мове мадэляў і маюць пэўную структуру, якая складаецца з анамасіялагічнага базісу і анамасіялагічнай прыкметы.

У апошнія дзесяцігоддзі аб'ектам вывучэння не раз станавіліся неаднаслоўныя найменні. Пэўны час да словазлучэння падыходзілі толькі як да сінтаксічнай адзінкі. Азначэнне словазлучэння ў якасці намінацыйнага срод-

ку падзялялася і падзяляецца не ўсімі навукоўцамі. Як адзначае Т. Чапкова, гэта адбываецца таму, што састаўныя найменні характарызуюцца моўнай асіметрыяй: з аднаго боку, яны выяўляюць семантыка-функцыянальную блізкасць да слова, а з другога – члянмасць формы, сінтагматычную структуру [2, с. 124]. Аднак у працах А. Шахматава, Л. Шчэрбы, В. Вінаградава словазлучэнне разглядаецца як намінацыйная адзінка [3; 4; 5]. В. Вінаградаў адзначаў, што калі разглядаць словазлучэнне па-за межамі сказа, то яно адносіцца да намінацыйных сродкаў мовы, сродкаў абазначэння прадметаў, з'яў і працэсаў [5, с. 3]. В. Нікіцевіч, А. Снітко, Т. Трафімовіч падкрэсліваюць збліжанасць састаўнога наймення і слова ў наяўнасці дэнататыўна-сігніфікаванага зместу, грамадскага ўсведамлення прадмета ці з'явы, здольнасці актуалізавацца [6; 7; 8]. А ўдзел у працэсе фразеалагізацыі, як адзначае Т. Трафімовіч, замацоўвае намінацыйны статус словазлучэння [8, с. 20].

Асабліва вялікая роля састаўных найменняў у тэрміналогіі, дзе колькасць новых прадметаў, працэсаў і паняццяў, якія падлягаюць намінацыі, няспынна расце. Менавіта сінтаксічны спосаб абазначэння паняццяў займае асноўнае месца ў сучаснай будаўнічай тэрміналогіі. Пад тэрміналагічнымі словазлучэннямі мы будзем разумець намінацыйныя адзінкі, якія характарызуюцца полікампанентнасцю, раздзельна-аформленасцю ў структурных адносінах і семантычным адзінствам у адносінах зместу [9, с. 67].

Матэрыялам даследавання абрана адна з тэрміналагічных падсістэм сучаснай беларускай мовы – будаўнічая тэрміналогія, а менавіта тэматычная група ‘будаўнічыя матэрыялы’, што абумоўлена хуткім развіццём будаўнічай галіны і шырокай сферай ужывання гэтых тэрміналагічных адзінак. Крыніцай эмпірычнага матэрыялу паслужыў “Русско-белорусский политехнический словарь” (1997), з якога прааналізавана 785 словазлучэнняў.

Сярод тэрміналагічных словазлучэнняў – найменняў будаўнічых матэрыялаў – вылучаюцца двух-, трох-, чатырох- і пяцікампанентныя. Для зручнасці абазначэння структурнага складу неаднаслоўных тэрмінаў будзем карыстацца наступнымі ўмоўнымі скарачэннямі: N – назоўнік, Ng – назоўнік у родным склоне, N abl. instr. – назоўнік у творным склоне; N abl. l. – назоўнік у месным склоне; A – прыметнік, Ag – прыметнік у родным склоне, A abl. instr. – прыметнік у творным склоне; Adv – прыслоўе; Num – лічэбнік, Pr – прыназоўнік.

Найбольш ужывальны структурны тып – двухчленныя намінацыі, ці бівербы, якія маюць некалькі падтыпаў.

Дамінуе агульны тып N + A (назоўнік + прыметнік / дзеепрыметнік). У якасці анамасіялагічнага базісу ў гэтым выпадку можа выступаць:

1) невытворны назоўнік (*алюміній грануляваны, першасны, тэхнічны; азбест валакністы, ліставы, плацінаваны; бетон барытавы, безасадкавы, бедны, гіпсавы, вапнавы, вапняковы, слаісты, тлусты, лёгкі, халодны, шлакавы, шчэбеневы, ячэйсты; брус бардзюрны, вільчыкавы; бялілы свінцовыя, сурмяныя, титанавыя, сярністыя, цынкавыя, цырконіевыя*);

2) просты вытворны назоўнік (*замазка азбеставаая, бітумная; запаўняльнік актыўны, драблёны, натуральны, штучны, порысты, цвёрды, шлакавы, шчэбеневы; ізаляцыя азбеставаая, бітумная, коркаваая; пясчанік аркозаваы, бітумінозны, гліністы, вапнавы*);

3) складаны вытворны назоўнік (*жалезабетон лёгкі, маналітны, цяжкі, зборны; пенапласт вінілавы, цвёрды, мяккі, ізацыянатны; лесаматэрыял бяссортны, даўгамерны, крапежны; партландцэмент белы, пластыфікаваны, пуцаланаваы, каляровы; шклапластык эпаксідны, слаісты*).

Залежнымі словамі (анамасіялагічнай прыкметай) могуць быць:

1) просты прыметнік (*палімер адыцыйны, аморфны, вінілавы; пластымаса ізаляцыйная, кампазіцыйная; пясок кар’ерны, кварцавы, пемзавы, бедны; плітка кафляная, порыстая, падлогаваая, шыферная*);

2) складаны суцэльнааформлены прыметнік (*алюміній электралітычны; азбест дрэвападобны; драўніна буйнаслойная, вузкаслойная, шырокаслойная; бетон буйназярністы, буйнапорысты, дробназярністы; палімер высокакрышталічны, высокалінейны; шкло трохслойнае; цэмент высакамарачны, высокагліназёмісты, высокатэрмічны, гідрафобны; шпона прамаслойная; тынк гідраізаляцыйны, цеплаізаляцыйны*);

3) складаны дэфіснааформлены прыметнік (*замазка глета-гліцырынаваая; камень вапнава-пясчаны; цэгла вапнава-зольная, вапнава-шлакаваая, сланца-зольная, вапнава-сілікатная; масіка бітумна-гумаваая; клей патэкснаальбумінавы; фарба водна-клеяваая; пігмент мінеральна-арганічны; цэмент натрава-сілікатны, сульфатна-шлакавы*);

4) дзеепрыметнік (*алюміній спечаны; бетон успучаны, ахоўны; бітум прадзьмуты, разрэджаны, расплаўлены; вермікуліт успучаны; гіпс палены; дошка ашалёвачая, струганая; драўніна клееная*).

Кампаненты словазлучэння ў разгледжаным структурным тыпе ўваходзяць у атрыбутыўныя адносіны. Класіфікацыйныя функцыі прыметніка абумоўлены лексічным значэннем дадзенай граматычнай катэгорыі: выражаць прыкмету ў адносінах да дзеяння, стану, прадметнасці. Таму прыметнікі і дзеепрыметнікі дэталізуюць базіснае слова, надаюць найменню больш вузкі, канкрэтны змест.

У адзначаных словазлучэннях актуалізуюцца наступныя матываваныя прыкметы:

– *якасць ці фізічныя характарыстыкі будаўнічых матэрыялаў* (*азбест валакністы; бітум вязкі, рэдкі, мяккі; валакно цвёрдае, эластычнае, танкасценнае; жалеза губчатае, жылістае, тонкаліставае*);

– *указанне на матэрыял, з якога зроблены* (*замазка азбеставаая, бітумная, цэментавая; запаўняльнік шлакавы, шчэбеневы; вапняк бітумінозны, глаўканітавы, даламітавы, сланцавы*);

– *прызначэнне, функцыя будаўнічых матэрыялаў* (*камень кансольны, скляпенны, падмуркавы, абліцовачны, аддзелачны; кардон дахавы, мантажны, шумаізаляцыйны; клей фанерны; кераміка фасадная; фарба грунтовачая, дахавая; чарапіца дахавая, вільчакавая*);

– *дзеянне, у выніку якога атрыманы* (*алюміній спечаны; гіпс палены; дошка струганая; драўніна клееная, гнутая; бітум акіслены, разрэджаны; вапна гашаная*).

Менш прадуктыўны спосаб дыферэнцыяцыі паняццяў – выкарыстанне пры апорным кам-

паненце залежных назоўнікаў з прыназоўнікам і без прыназоўніка N + N. Гэтыя тэрміналагічныя словазлучэнні выражаюць азначальна-акалічнасныя адносіны і маюць некалькі падтыпаў:

N + Ng (*бетон Сарэля*);

N + Pr + N abl. I. (*бетон на гравіі, на шчэбені*);

N + Pr + Ng (*дошчачка для філёнгаў; клей для стыкаў; фарба для драўніны; лак для металу*);

N + Pr + N abl. instr. (*бетон з гравіем; цэмент з дабаўкамі, з запавольнікам*).

Значнай прадуктыўнасцю характарызуюцца трохкампанентныя тэрміны. Неабходнасць іх ужывання тлумачыцца адначасовай характарыстыкай паняцця з розных бакоў і прыводзіць да стварэння неадзінкавай анамасіялагічнай прыкметы. Па сваёй структуры гэта складаныя тэрміны. Як адзначаў В. Вінаградаў, складанае словазлучэнне можа ўзнікаць двума шляхамі. У большасці выпадкаў яно выступае прадуктам пашырэння простага словазлучэння. Пры гэтым кожнае новае слова ці словазлучэнне далучаецца не да апорнага слова, а да цэлага слоўнага комплексу. Таксама складанае словазлучэнне ўтвараецца шляхам далучэння да апорнага слова не асобнага слова, а цэлага словазлучэння [5, с. 11]. Такія намінацыі поліматываваныя, таму што ў іх атрыбутыўныя кампаненты прыводзяць да стварэння неадзінкавай матываванай прыкметы.

Тут можна вылучыць наступныя тыпы і падтыпы. Большасць складаюць тэрміны, у якіх апорны (базісны) кампанент (простае словазлучэнне) выражаны спалучэннем назоўніка і прыметніка:

N + A + A (*брус драўляны ўпорны; валакно цеплаізаляцыйнае шкляное; дошка гіпсавая арміраваная; вата грануляваная мінеральная; дошка зліўная падаконная; кардон ліставы будаўнічы, кардон будаўнічы анучны, кардон гафрыраваны двухслойны; матэрыялы лакафарбавыя водаразбаўляльныя; фарба грунтовачная рэактыўная; пігмент неарганічны прыродны, пігмент неарганічны сінтэтычны; пластык слаісты высакамодульны, пластык слаісты гафрыраваны; плітка мазаічная шкляная, плітка фарфоровая керамічная; шчэбень літы шлакавы*).

Значнай прадуктыўнасцю характарызуюцца трохкампанентныя тэрміны, утвораныя па наступных мадэлях:

– N + Ag + Ng (*брус роўнага супраціўлення; даламіт дваінога абпалу; драўніна наветранай сушкі; жалеза прамога аднаўлення; цэгла наветранай сушкі, цэгла пластычнага фармавання,*

цэгла паўсухога прэсавання, цэгла ручной фармоўкі; ліст клеенай фанеры; піламатырыял радыяльнай распілоўкі);

– N + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. (*жалезабетон з перакрываючай арматурай; пенапласт з закрытымі порамі, пенапласт з адкрытымі порамі; толь з буйназярністай насыпкай; партландцэмент з умеранай экзатэрміяй; бетон з актыўным запаўняльнікам, бетон з валакністым запаўняльнікам; цэмент з нізкай экзатэрміяй*);

– N + Pr + Ag + Ng (*брус для драўляных перакрыццяў; клей для стыкавых злучэнняў; лак для знадворных работ; дошка для ўнутранай ашыўкі*);

– N + Pr + Ag + Num abl. I. (*бетон на лёгкіх запаўняльніках, бетон на порыстых запаўняльніках, бетон на пясчана-гравійнай сумесі*).

Чатырохкампанентныя словазлучэнні маюць розныя структурныя тыпы: *бетон з вялікім змяшчэннем цэменту* (N + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ng); *бетон з запаўняльнікам з цвёрдай пароды* (N + Pr + N abl. instr. + Pr + Ag + Ng); *фарба малярская для вонкавых работ* (N + A + Pr + Ag + Ng); *клей на аснове сінтэтычных смол, клей на аснове фенольных смол, сумесь на аснове натуральнага каўчуку* (N + Pr + N abl. I. + Ag + Ng); *лесаматэрыял абчасаны на чатыры канты* (N + A + Pr + Num + N); *шкляпластык нізкага ціску слаісты* (N + Ag + Ng + A).

Невялікай у колькасных адносінах групай выступаюць пяцікампанентныя тэрміны: *жалеза з нізкім змяшчэннем шлакавых уключэнняў* (N + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ag + Ng); *бляха белая з тоўстым алавыным пакрыццём* (N + A + Pr + A abl. instr. + A abl. instr. + N abl. instr.); *пластык слаісты з перакрываючым размяшчэннем слаёў* (N + A + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ng); *бляха луджаная метадам электралітычнага асаджэння* (N + A + N abl. instr. + Ag + Ng); *запаўняльнік са штучна падабраным зерневым саставам* (N + Pr + Adv + A abl. instr. + A abl. instr. + N abl. instr.).

Размеркаванні тэрміналагічных спалучэнняў – найменняў будаўнічых матэрыялаў па тыпах у колькасных адносінах адлюстроўвае табліца.

Такім чынам, прааналізаваныя тэрміналагічныя словазлучэнні “Русско-белорусскаго политехнического словаря” далі магчымасць вызначыць мадэлі, па якіх яны ствараюцца, і іх тыпы. Матэрыял паказаў, што складаныя найменні ў будаўнічай тэрміналогіі шырока выкарыстоўваюцца ў сувязі з узбагачэн-

Табліца.

№	Тыпы тэрміналагічных словазлучэнняў	Прыклады	Колькасны склад у %	
Двухкампанентныя словазлучэнні (бівербы)				
I	N + A	алюміній <i>грануляваны</i> , <i>валакно цвёрдае</i>	58%	63%
	N + Ng	<i>бетон Сарэля</i>	5%	
	N + Pr + N abl. I.	<i>бетон на гравіі</i>		
	N + Pr + Ng	<i>дошчачка для філёнгаў</i>		
	N + Pr + N abl. instr.	<i>бетон з гравіем</i>		
Трохкампанентныя словазлучэнні				
II	N + A + A	<i>брус драўляны ўпорны</i>	27%	
	N + Ag + Ng	<i>брус роўнага супраціўлення</i>		
	N + pr + A abl. instr. + Nabl. instr.	<i>бляха з двухбаковым пакрыццём</i>		
	N + Pr + Ag + Ng	<i>лак для ўнутраных работ</i>		
	N + Pr + Ag + Num abl. I.	<i>бетон на пясчана-гравійнай сумесі</i>		
Чатырохкампанентныя словазлучэнні				
III	N + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ng	<i>бетон з вялікім змяшчэннем цэменту</i>	7%	
	N + Pr + N abl. instr. + Pr + Ag + Ng	<i>бетон з запаўняльнікам з цвёрдай пароды</i>		
	N + A + Pr + Ag + Ng	<i>фарба малярская для вонкавых работ</i>		
	N + Pr + N abl. I. + Ag + Ng	<i>сумесь на аснове натуральнага каўчуку</i>		
	N + A + Pr + Num + N	<i>лесаматэрыял абчасаны на чатыры канты</i>		
	N + Ag + Ng + A	<i>шкляпластык нізкага ціску слаісты</i>		
Пяцікампанентныя словазлучэнні				
IV	N + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ag + Ng	<i>жалеза з нізкім змяшчэннем шлакавых уключэнняў</i>	3%	
	N + A + Pr + A abl. instr. + A abl. instr. + N abl. instr.	<i>бляха белая з тоўстым алававым пакрыццём</i>		
	N + A + Pr + A abl. instr. + N abl. instr. + Ng	<i>пластык слаісты з перакрыжаваным размяшчэннем слаёў</i>		
	N + A + N abl. instr. + Ag + Ng	<i>бляха луджаная метадам электралітычнага асаджэння</i>		
	N + Pr + Adv + A abl. instr. + A abl. instr. + N abl. instr.	<i>запаўняльнік са штучна падабраным зерневым саставам</i>		

нем лексічнага складу гэтай сферы дзейнасці, абумоўленым пазамоўнымі фактарамі, хуткім развіццём будаўнічых тэхналогій, узнікненнем новых прадметаў, працэсаў, паняццяў. Табліца пацвярджае: паводле колькаснага складу пераважаюць двухкампанентныя словазлучэнні (бівербы), у якіх можна прасачыць анамасіялагічны базіс і анамасіялагічную прыкмету, што рэалізуе разнастайныя характарыстыкі (якасць ці фізічныя характарыстыкі будаўнічых матэрыялаў; указанне на матэрыял, з якога зроблены; прызначэнне, функцыя будаўнічых матэрыялаў; назва будаўнічага матэрыялу паводле дзеяння). У полікампанентных словазлучэннях базавае слова характарызуецца з розных бакоў, ствараючы неадзінкавую анамасіялагічную прыкмету.

Спіс літаратуры

1. Кубрякова, Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация : Виды наименований : сб. ст. ; отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – С. 222 – 303.
2. Чепкова, Т. П. Субстантивная номинация русского языка в аспекте его аналитических возможностей / Т. П. Чепкова // Номинативная единица в семантическом, грамматическом и диахроническом аспектах : сб. науч. ст.

к 80-летию А. М. Чепасовой. – Челябинск, 2006. – С. 120 – 126.

3. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Ленинград : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
4. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Ленинград : Наука, 1977. – 427 с.
5. Виноградов, В. В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М. : АН СССР, 1954. – С. 3 – 25.
6. Никитевич, В. М. Основы номинативной деривации / В. М. Никитевич. – Минск : Выш. шк., 1985. – 157 с.
7. Снитко, Е. С. Внутренняя форма в процессах номинации : На материале русского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Е. С. Снитко ; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1990. – 34 с.
8. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности : монография / Т. Г. Трофимович. – Минск : БГПУ, 2003. – 223 с.
9. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія : Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
10. Русско-белорусский политехнический словарь : в 2 т. – Минск : Беларус. думка, 1997. – 839 с.

Таццяна БАБРОВІЧ,

выкладчык кафедры беларускага і рускага мовазнаўства
факультэта пачатковай адукацыі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта
імя Максіма Танка.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24 жніўня 2017 г.